
आधुनिक नेपाली कथा : मोड र प्रवृत्ति

षडानन्द पौड्याल, पिएच.डी.*

लेखसार

(आधुनिक नेपाली कथा लेखनको प्रारम्भ भएको समयदेखि वर्तमान समयसम्म विभिन्न मोड र प्रवृत्ति विकसित भएको पाइन्छ। नेपालको सामाजिक, राजनीतिक, आर्थिक, सांस्कृतिक तथा भाषिक क्षेत्रमा भएका अनेक परिवर्तनका कारकलाई आधुनिक नेपाली कथाले प्रतिबिम्ब स्वीकार गरेको समयमा कथा सिर्जनाको सीमारेखा निर्धारण भएको छ। यस प्रकारको सीमारेखा नै आधुनिक नेपाली कथाको मोड र प्रवृत्ति प्रकट हुने कारण बनेको छ। यसैले परिवर्तित मानकका छायापरिमण्डललाई अवलम्बन गरी नेपाली कथा लेखिएको हुनाले आधुनिक नेपाली कथामा अनेक मोड र प्रवृत्ति स्थापना भएका छन्। नेपाली कथाले अवलम्बन गरेका मूल प्रवृत्तिलाई अध्ययन प्रयोजन स्वीकार गर्दा यसमा कालक्रमिक दृष्टिले मोड सिर्जना गर्ने राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय परिस्थितिजन्य कारण के कस्ता थिए र के कस्ता मोड र प्रवृत्ति प्रकट भए ? कालक्रमिक विश्लेषण विधिको उपयोग गरी आधुनिक नेपाली कथामा मोड र प्रवृत्ति पहिचान गर्ने अभीष्ट यस लेखमा राखिएको छ।)

शब्दकुञ्जी: नेपाली कथा, कालक्रम, रचनाशिल्प, सीमानिर्धारणका मत, मोड र प्रवृत्ति।

विषय प्रवेश

आधुनिक नेपाली कथाको प्रारम्भ वि.सं. १९९१ शारदा पत्रिकाको प्रकाशनको थालनीबाट भएको हो। नेपाली साहित्यका कथा र निबन्ध आदि विधालाई आधुनिक युगमा प्रवेश गराउने काम शारदा पत्रिकाले गरेको हो। गुरुप्रसाद मैनालीको नासो कथाको प्रकाशनका साथमा नेपाली कथा आधुनिक युगमा प्रवेश गरेको स्वीकार गरिएको छ। यस समयलाई आधुनिक नेपाली कथाको प्रारम्भविन्दु स्वीकार गरी समकालीन समयसम्म नेपाली कथामा विभिन्न मोड र प्रवृत्तिको विकास भएको पाइन्छ। आधुनिक नेपाली कथामा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय परिस्थितिबाट सिर्जना भएका विभिन्न मोड, धारा र प्रवृत्ति प्रकट भएको हुनाले अध्ययन सुलभताका निम्ति प्रवर्तन युग वि.सं.१९९१-२०१९सम्म र नवयुग २०२० देखि हालसम्म मुख्य मोड र अन्य उपमोड सिर्जना भएको पाइन्छ। आधुनिक नेपाली कथा विवेच्य मुख्य मोड र अन्य उपमोडमा सामाजिक, मनोवैज्ञानिक, प्रगतिवादी, प्रयोगवादी चेतनाबाट प्रभावित रहेको छ। राष्ट्रिय परिस्थितिबाट निर्माण भएका अनेक मोडमा नेपाली कथाको संरचना र शिल्पपद्धति नवीन मानकका साथ विकसित भएको छ। यसर्थ राष्ट्रिय राजनीतिका ऊहापोह नेपाली कथाका अनेक मोड सिर्जना गर्ने कारण बनेका छन्।

अध्ययनविधि

प्रस्तुत अध्ययन वि.सं. १९९१ देखि वर्तमान समयसम्म नेपाली कथामा समयका प्रतिबिम्ब पहिचान गर्ने दिशामा केन्द्रित छ। यसका निम्ति पुस्तकालयीय कार्यद्वारा प्राप्त द्वितीयक सामग्रीको कालक्रमिक सर्वेक्षण, अवलोकन र विश्लेषण विधि उपयोग गरिएको छ।

* सह-प्राध्यापक, सरस्वती बहुमुखी क्याम्पस (मानविकी संकाय: नेपाली विभाग), त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाल

आधुनिक नेपाली कथारचनाको पृष्ठभूमि

साहित्यका कृने पनि विधाले परम्परित सीमारेखालाई भञ्जन गरी नवीन मानकको खोजी गर्दा त्यसमा युगपरिवर्तनका सङ्केत प्रकट भएका हुन्छन् । साहित्यमा समाजका मानकको पहिचान स्थापना गरिने हुनाले तत्कालीन समयमा समाजमा भएका परिवर्तनका कारण पहिल्याउनु अनिवार्य बन्छ । आन्तरिक राजनीति वा बाह्य प्रभावबाट समाजका मानिसका चिन्तन चेतनामा परिवर्तन आउन थालेको समयको क्षणलाई ग्रहण गरी सर्जकले समाजका प्रतिबिम्बलाई टपक्क टिपेर सिर्जनामा सजाउँदा परम्परित मान्यता हराउने र नयाँ मान्यताको स्थापना हुने गर्दछ । समकालीन समाजमा प्रभाव जमाएका विषयलाई सजाउने दृष्टिकोणका साथमा यदि सिर्जनामा तिनका अन्तरङ्गको खोजी गरिन्छ भने त्यस अवस्थामा युगपरिवर्तनका झिल्ला साहित्यमा प्रकट हुन पुग्छन् (पौड्याल, २०७६, पृ. ७०) । समाजमा शिक्षा र राजनीतिका विषय कसरी अगाडि बढेका छन् ? तिनले मानिसको चेतनालाई निखार्ने काम गर्दछन् । हरेक मानिसले बाहिरी मुखले होइन कि आन्तरिक मनोभावनाका साथमा काम र व्यवहार गर्न थाल्ने अवसरमा सिर्जनाले तिनका व्यवहार र बोलीको प्रतिनिधित्व गर्दै अगाडि बढेको हुन्छ । जसले गर्दा साहित्यका हरेक विधामा नवीनताको खोजी गरिन्छ र परम्परित मान्यतालाई भङ्ग गरी नवीन मानकका साथ समाज र जीवनको सत्यापन गरिन्छ । यथार्थपरक दृष्टिकोणका साथ युगीन मान्यताको खोजी गर्दा साहित्यका हरेक विधामा आधुनिकता प्रवेश हुन्छ । यसर्थ अन्धपरम्पराको विरोध गर्दै नवीनता, युगीनता, यथार्थपरकता, तार्किकता, प्रयोगशीलता र भौतिकवादी वैज्ञानिकतातिर उन्मुख अवधारणालाई नै आधुनिकता भनिन्छ (गौतम, २०६६, पृ. २४) । यसर्थ प्राथमिक कालीन कथा परम्परा र माध्यमिक कालीन कथा परम्पराको अन्त्य गरी आधुनिक नेपाली कथाको प्रारम्भ हुने पृष्ठभूमि विवेच्य दृष्टिकोणका साथ अभिव्यक्त भएको छ ।

नेपाली साहित्य आधुनिक कालमा प्रवेश गर्दाको समयको विम्ब नेपाली कथालेखनमा परेको पाइन्छ । तत्कालीन समय भनेको देशको कार्यभार संभालेका राणाहरूको विरोधमा उत्रन सक्ने नेपाली जनमानस तयार गर्न तल्लीन भएको समय थियो । यस समयमा नेपाली समाजमा भित्रभित्रै भुसको आगो जसरी राजनीतिक सत्ताप्रति अस्वीकृति व्यक्त गर्ने जनमानस तयार भएको थियो । देशलाई डोच्याउने नयाँ शक्तिको खाँचो नेपाली जनमानसले बोध गर्न थालेको थियो र यसको परिदृश्य नेपाली साहित्यमा प्रकट हुँदै थियो । साहित्य सर्जकहरूले आफ्ना सिर्जनामा सत्ताविरोधी स्वर स्थापना गर्ने काम एकातिर गरिरहेका थिए भने अर्कोतिर सामाजिक परम्पराका मान्यता पनि क्रमशः परिवर्तनका पक्षमा उभिन तयार भइरहेका थिए । त्रि-चन्द्र कलेजको स्थापनाले गर्दा स्वदेशमा अध्ययन गर्ने जनशक्तिले स्वतन्त्रताको विगुल फुक्न थालेको थियो । बनारस, पटना, देहरादून, हरिद्वार, मथुरा, वृन्दावन, दार्जिलिङजस्ता भारतका विभिन्न ठाउँमा अध्ययन गर्ने जनशक्ति पनि राजनीतिक सत्ताको विरोधमा तयार भइरहेको थियो (आचार्यसमेत, २०४८, पृ. ६) । नेपाली समाजमा परेको पाश्चात्य प्रभाव अस्वीकृति र नवीनताप्रतिको स्वीकरणमा केन्द्रित थियो । समाजका मानिसको भावनामा परिवर्तन गराउने अस्त्रको खोजी साहित्यिक कर्ममा जोडिएको थियो । यसले एकारितर समाजका सचेत पाठकलाई सजग बनाउने काम गरेको थियो भने अर्कोतिर बौद्धिक चेतना भएका मानिसहरूले सामान्य मानिसहरूलाई स्वदेश तथा विदेशका राजनीतिक यथार्थको ज्ञान गराउने काम गरिरहेका थिए । स्वदेश तथा विदेशमा बसोबास गर्ने अक्षर आर्जन गरेको जनशक्ति राजनीतिक नेतृत्वको विरोधमा अग्रसर हुँदा त्यसको प्रभाव नेपाली समाजका मानिसहरूको भावनामा परेको थियो । यसको प्रतिनिधित्व साहित्य सर्जकले गरेका थिए । यसर्थ नेपाली कथामा आधुनिकता प्रवेश गर्ने कारण भनेको राजनीतिक चेतना र पाश्चात्य मान्यता अनुसारको संरचनालाई स्वीकार गर्ने मुख्य कारण रहन गएको थियो । सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक तथा राजनीतिक परिस्थितिको प्रभावस्वरूप देशका चेतनशील बौद्धिकवर्गबाट समग्रमा तयार भएको भावना वा विचारका आधारमा आधुनिकताको खोजी गरिएको थियो ।

श्रेष्ठ, २०७०, पृ. ३७)। यसले गर्दा आधुनिक नेपाली कथालेखनको पृष्ठभूमि निर्माणमा तत्कालीन समयमा विवेच्य परिस्थिति साधक रहेको बोध हुन्छ।

नेपाली जनमानसमा परेको प्रभावको फलस्वरूप नेपाली कथासाहित्यमा नवीन मानकको खोजी हुँदा पाश्चात्य चिन्तनसँग आधुनिक कथाको सम्बन्ध जोडिएको छ। नेपाली साहित्यमा आख्यानलेखनको प्रारम्भ भएको वि.सं. १८२७ देखि वि.सं. १९९० सम्मको समयमा कथालेखनका अनेकौँ प्रयास भएका छन् तर यो समयमा लेखन गरिएका कथामा युगीन मान्यता प्रवेश भएका छैनन् र विशुद्ध गद्यको प्रयोग पनि भएको छैन। कथामा स्वतन्त्र र मौलिक पहिचान स्थापित हुन नसक्दा अतिमानवीय चरित्रको प्रयोग गर्ने पद्धतिको अन्त्य नभएको हुनाले मानव जीवनका यथार्थ सत्य प्रकट हुन पाएको देखिँदैन। यस समयका कथामा मानव जीवनका यथार्थको खोजी गर्ने भन्दा पनि संस्कृत पाठशालाबाट दीक्षित भएका मनोविनोदका विषय प्रधान बेनका थिए। अनूदित रूपान्तरणमा रमाउने समाजको समयको विम्ब यस समयमा खोजिएको थियो। केवल उपदेश दिने शैलीलाई ग्रहण गरी कथालेखन गरिएको हुनाले नेपाली कथा समयको लामो अन्तरालसम्म नैतिक शिक्षा दिने सारवस्तुमा केन्द्रित रहन गयो। यस समयमा लेखन गरिएका नेपाली भाषाका कथामा कथाका द्योतक बनेका पाश्चात्य कथालेखनका चिन्तन र शैली प्रकट भएका छैनन् शर्मा, २०३५, पृ. ३४)। यसर्थ परम्पराका नैतिक उपदेश दिने र अनुवाद रूपान्तरणमा रमाउने चिन्तनलाई अन्त्य गरी सामाजिक, आर्थिक र राजनीतिक पृष्ठभूमिका अन्तर्गतबाट नेपाली कथा आधुनिक युगमा प्रवेश गरेको हो।

आधुनिक काल : प्रवर्तन युग १९९१-२०१९ सम्म

नेपाली कथामा नयाँ सम्भावनाहरूको खोजी भएको समय करिब तीस वर्षको मानिएको छ। यस समयमा परम्पराका चिन्तनको अन्त्य भएको छ भने नयाँ सम्भावनाका विन्दु पहिल्याउने काम पनि गरिएको छ। शैक्षिक चेतना र सामाजिक सम्बन्ध निर्माणका कारण विश्वसाहित्यमा प्रवेश भएका यथार्थ प्रयोगका विषयलाई नेपाली कथाले सर्वप्रथम आत्मसात् गरेको छ। सामाजिक सत्य निरूपण गर्ने पद्धति अपनाएको आधुनिक नेपाली कथामा प्रारम्भमा नै समाज र जीवनको खोजी भएको छ। मनोविज्ञानका क्षेत्रमा उदाएका कथालेखनका विषयको खोजी यस समयमा भएको पाइन्छ भने नवीन मानकका साथ गतिशील सामाजिक चेतनाको खोजी पनि भएको पाइन्छ। आख्यानका क्षेत्रमा खोजी गरिएका प्रयोगका विषयको स्थापना पनि यसै समयमा भएको छ। यसर्थ सामाजिक यथार्थ, मनोविज्ञान, आलोचना र प्रयोगपरक चिन्तनको थालनी यस समयमा भएको हुनाले वि.सं. १९९१ देखि २०१९ सम्मको अर्वाधि कथालेखनको प्रवर्तन काल बनेको छ (पौड्याल, २०७६, पृ. ७२)। जीवन र जगत्को सत्य पहिचान गरी कथालेखन गर्ने परम्पराको थालनी भएको समयमा नेपाली कथामा गुरुप्रसाद मैनालीले सामाजिक यथार्थलाई केन्द्रमा राखेर शारदा पत्रिकामा नासो कथा प्रकाशन गरी आधुनिक कथामा प्रवर्तन युगको थालनी गरेको पाइन्छ। मैनालीले यथार्थ जगत्का सत्यको खोजी गरिरहेको समयमा विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाले चन्द्रवदन नामक कथाका माध्यमबाट मनोविज्ञानका विषयलाई उठान गरी आधुनिक नेपाली कथामा करिब एकसाथ दुईवटा धाराको प्रवर्तन भएको पाइन्छ। रमेश विकलले वि.सं. २००६ मा गरिब कथा प्रकाशन गरी प्रगतिवादी धारामा कथालेखन गर्ने परम्परालाई अगाडि बढाएका थिए। यथार्थवादी कथालेखनका विषयलाई नवीन सोचका साथ अन्य सम्भावनाको पनि खोजी यस समयमा भएको छ। २०१७ सालदेखि नेपाली साहित्यमा प्रयोगपरक चिन्तनको थालनी भएको र २०१८ सालमा तेस्रो आयाम आन्दोलनको प्रारम्भ भई इन्द्रबहादुर राईको बल्याक आउट, काजु बदाम र छोरा र ध्रुवचन्द्र गौतमको एक यात्रानुभूति, शङ्कर लामिछानेको

अर्धमुदित नयन र डुब्न लागेको घामजस्ता प्रयोगवादी कथा प्रकाशित भएको पाइन्छ। यस प्रकारको नवीनताको खोजी गर्ने दृष्टिले आधुनिक नेपाली कथाको विकासक्रममा एक चरणमा चार प्रकारका पद्धतिको विकास भएको हुनाले यस युगको नाम प्रवर्तन काल स्वीकार गर्न सकिने आधार तयार भएको छ (श्रेष्ठ, २०६८, पृ. १८)। यस समयमा नेपाली कथासाहित्यमा जेजस्ता प्रवृत्तिको उदय भएको छ, समकालीन समयसम्म पनि तिनका मानकलाई पछ्याउँदै कथालेखन गरिएको पाइन्छ। समाजका सत्यलाई पहिचान गर्ने दृष्टिले आधुनिक नेपाली कथाको प्रवर्तन युगमा मुख्यतया चार प्रवृत्ति देखिएका छन्। यिनै चारवटा प्रवृत्तिको केन्द्रमा समकालीन समयका कथा पनि यिनका प्रतिबिम्बलाई ग्रहण गरी अगाडि आएको हुनाले यस युगलाई प्रवर्तनको युग स्वीकार गर्न कर लाग्छ।

आधुनिक नेपाली कथासाहित्यको प्रवर्तन युगका विषयलाई लिएर मतैक्यता रहेको पाइन्छ। आधुनिक नेपाली कथाको अध्ययनका सिलसिलामा वि.सं. १९८६ मा प्रकाशित भएको प्रवासी साहित्यकार रूपनारायण सिंहको अन्नपूर्णा शीर्षकको कथालाई आधुनिक नेपाली कथाको प्रारम्भविन्दु मान्नुपर्ने धारणा एकातिर रहेको छ भने अर्कोतिर वि.सं. १९९२ मा शारदा पत्रिकामा प्रकाशित गुरुप्रसाद मैनालीको नासो कथालाई आधुनिक कथा लेखनको प्रस्थानविन्दु स्वीकार गर्नुपर्ने धारणा रहेको पाइन्छ। यसै समयमा विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाले मनोविश्लेषणलाई केन्द्रमा राखेर कथालेखनको थालनी गरेका थिए। यिनले चन्द्रबदन कथाका माध्यमबाट मनोविज्ञानको विषयलाई कथालेखनको विषय बनाएका थिए (गौतम, २०५०, पृ. १२)। यसरी एकसाथ सामाजिक यथार्थ र मनोविज्ञानको प्रारम्भ गरेको हुनाले आधुनिक नेपाली कथालेखनका तीन प्रकारका प्रस्थापना देखिएका छन्। समीक्षकहरूमा कसलाई र कुन कथाका माध्यमबाट आधुनिक कथालेखनको प्रारम्भ भएको होला? भन्ने मतमतान्तरका विचवाट हेर्दा आधुनिक नेपाली कथाको प्रारम्भ गर्ने श्रेय नासो कथालाई स्वीकार गर्दा ऐतिहासिक न्याय हुनेछ। गुरुप्रसाद मैनालीले नासो कथाको लेखन १९८४/१९८५ तिर सरकारी कामको सिलसिलामा बागलुङ बजारमा बसेको समयमा गरेका थिए भनिएको छ। तत्कालीन समयको मागलाई पहिचान गरी यो कथा लेखिएको र यसमा नेपाली समाजको यथार्थ प्रकट गरेको हुनाले नासो कथाबाट नेपाली कथामा आधुनिक युगको प्रवर्तन भएको स्वीकार गर्दा विधागत न्याय हुन्छ (गौतम र ज्ञानु, २०६६ पृ. ५४)।

यस समयमा कथालेखन गर्ने कथाकारहरूमा कुमार ज्वली, कृष्णप्रसाद पराजुली, भेषराज शर्मा, मोहनबहादुर मल्ल, मोहनराज शर्मा आदि कथाकारहरूले सामाजिक यथार्थवादी धारामा विविधताका केन्द्रको स्थापना गरे। प्रवर्तन युगमा सामाजिक यथार्थलाई केन्द्र बनाउने कथाकारहरूमा इन्द्र सुन्दास, कृष्णबम मल्ल, गुरुप्रसाद मैनाली, पूर्णदास श्रेष्ठ, पूर्णप्रसाद ब्राह्मण, पुष्करशमशेर, बदरीनाथ भट्टराई, भीमनिधि तिवारी, रूपनारायण सिंह, हृदयचन्द्रसिंह प्रधान आदि रहेको पाइन्छ। सामाजिक समयस्यालाई कथामा दृष्टि सिर्जना गर्ने कारक बनाउने र भाइचाराको सामाजिक सम्बन्धका माध्यमबाट समस्याको निराकरण गर्ने पद्धति अंगालेका कथा सामाजिक यथार्थवादी धाराअन्तर्गत आदर्शका लेशबाट मुक्त हुन नसकेका कथा नै हुन्। यस समयका नेपाली कथाले समाजको परिपाटीलाई उलङ्घन नगरेको हुनाले सामाजिक यथार्थवादी धारामा समाजको सत्य प्रकट हुन गएको छ। समाजका खराबीहरूलाई कथाको केन्द्र बनाउने यस धाराका कथाकारहरूमा जयनारायण गिरी, तेजबहादुर प्रसाई, प्रेम थापा, भाइचन्द्र प्रधान, हरिप्रसाद गोर्खा राईजस्ता कथाकारले सामाजिक यथार्थवादी प्रवृत्तिका कथामा विविधता थपेका छन्।

मनोविश्लेषणलाई कथा सिर्जनाको केन्द्र बनाउने कतिपय कथाकारहरू सामाजिक कथालेखन र मनोविज्ञानसित पनि जोडिएको पाइन्छ। बालकृष्ण समले आफ्ना कथामा दुवै प्रयोग गरेका छन् भने यसको प्रभाव भवानी भिक्षुमा पनि देख्न सकिन्छ। मनोविज्ञानसँग सम्बन्धित मान्य चिन्तनका परिधिमा रही कथालेखन गर्ने गोविन्दबहादुर मल्ल गोठाले, तारणीप्रसाद कोइराला, विजय मल्ल, देवकुमारी सिंह, पोषण

पाण्डे, प्रेमा शाह, पुष्कर लोहनी आदि अनेकौं आधुनिक नेपाली कथाकारहरूको प्रवेश यस समयमा भएको छ (शर्मा, २०५० पृ. ४२) । सहरिया समाजमा मिश्रित बसाइका कारणबाट उत्पन्न भएका सामाजिक सत्यको खोजी गरी त्यसले समाजमा पारेको यौनभावनाको सत्य कथामा स्वतः प्रवेश भएको छ । समाजमा यौनिक जीवन प्रकटनका प्रयोगको खोजी र विद्युतीय अन्तरजालका कारण समाजमा विकास भएको खुला आचरणको व्यवहारलाई पनि समकालीन समयमा मनोविज्ञानसँग सम्बन्धित कथाले अपनाएको पाइन्छ । सामाजिक सञ्जालहरूमा सामाजिक मर्यादालाई भङ्ग गर्ने आचरण व्यक्त भएका यौन कथाको प्रयोग बढेर गएको छ भने विद्युतीय अन्तरजालबाट अभिव्यक्त हुने सामग्रीले समाजमा पारेको प्रभावको यथोचित विवरण उतार गर्ने पद्धति पनि समकालीन समाजमा कथालेखनको प्रयोग विस्तार भएको छ । समाजलाई विकृत बनाउने प्रकारका सामाजिक गतिविधि सहरिया समाजमा विकास भएको र तिनलाई यौन कथा, सत्य कथा, तथ्य कथा, कामसूत्र आदिका नामबाट पनि कथालेखन गर्ने पद्धतिको विकास भएको हुनाले समकालीन समयमा मनोविज्ञानसँग जोडिएका कथालेखन गर्दा सामाजिक मर्यादाविपरीत छाडापन विकसित भएको छ । यौनका विषयलाई मर्यादाका रूपमा हेर्न छाडिएको छ र यसलाई समाजमा पेसा भनेर अर्थ्याउन लागिएको छ । कथामा यौनाङ्गका चित्र राखेर कथालेखन गर्ने र यौन भनेको मर्यादाको विषय होइन कि व्यक्तिको रुचिमा निर्भर रहने भनी यसको प्रयोग गर्न थालिएको छ (पौड्याल, २०७६ पृ. २१३) । व्यक्तिमा कामभाव जगाउने एकमात्र दृष्टिकोण राखेर लेखिने कथाहरूमा सामाजिक मर्यादाका विषय ओभेलमा परेका छन् ।

द्वन्द्वात्मक भौतिकवादी दर्शनमा आधारित प्रगतिवाद साहित्यअन्तर्गत कला-चिन्तनको नवीनतम रूप हो । मार्क्सवादी दर्शनको साहित्यिक संस्करणस्वरूप नियन्त्रित र निर्देशित रचनाकौशल हो, जसले सिर्जना र समालोचनाका क्षेत्रमा विशेष प्रभाव पार्दछ । दर्शनशास्त्रीय क्षेत्रमा विभिन्न रूपमा अर्थिदै आएको प्रगतिवाद साहित्यका आलोकमा प्रगतिवादी यथार्थवादका नामबाट पनि परिचित रहेको छ । यस वादले इतिहासबाट पाठ सिक्छ, वर्तमानको मूल्याङ्कन गर्छ र भविष्यप्रति आशावादी रहने दृष्टि बनाउँछ । द्वन्द्वात्मक भौतिकवाद साहित्यसँग सम्बन्धित समग्र दृष्टिकोण मूलतः मानिस, समाज र अर्थ तीनवटा वैचारिक धरातलमा आधारित भएको पाइन्छ (पौडेल, २०६५ पृ. ३३) । प्रगतिवादले कला-चिन्तनमा उपर्युक्त तीनवटै पक्षलाई आत्मासात् गरेको भेटिन्छ । प्रगतिवादी विचारलाई आत्मसात् गरी कला-साहित्यको सिर्जनामा चिन्तनशील रहने सर्जकहरूले समाजपरिवर्तनका लागि वर्गीय आधारलाई मुख्य विषयक्षेत्र बनाउँछन् । लेखकस्व समाजमा प्रक्षेपण हुन्छ र समुन्नत समाज निर्माण हुने आशावादी भावनालाई अन्तर्तहमा समावेश गर्दछन् । प्रगतिवादी लेखकहरूले समाजको अन्तर्तहमा विद्यमान रहेका यथार्थलाई द्वन्द्वात्मक भौतिकवादी दर्शनका सापेक्ष आधारभूमि निर्माण गरी साहित्यिक प्रतिमान निर्धारण गर्दछन् । यसबाट परिवर्तनमूलक, परिणममुखी समाजको निर्धारण हुने विश्वास लिन्छन् । प्रगतिवादी साहित्यमा समाजका पुँजीपति र पुँजीविहीनवर्गका विचमा निरन्तर सङ्घर्ष चलेको विषयको प्रक्षेपण गरिएको हुन्छ । यसमा सर्वहारावर्गको दयनीयता, सामाजिक शोषण, राज्यबाट राखिएको दुराग्रह, अन्याय र अपहेलनबाट सिर्जना भएको असन्तोषलाई निदान गर्ने आग्रह राखिएको हुन्छ (श्रीवास्तव, सन् १९६८ : ५४९) । समाजका शासकवर्गले तल्लोवर्गका मानिसहरूलाई गर्ने व्यवहारको जगमा उभिएर कला-साहित्य रचना गर्ने आग्रह राखिएको हुन्छ । साहित्य रचनामा शोषक र शोषितवर्गका विच द्वन्द्व प्रस्तुत गरी अन्ततः शोषितवर्गको विजय देखाइएको हुन्छ । सर्वहारा श्रमिकवर्गलाई समाज परिवर्तनमा प्रमुख कारक बनाउने र समाजको तथ्यको निरीक्षण गर्दा निम्नवर्गका मानिसहरूको पक्षपोषण गर्ने वस्तुसङ्गठनको स्थापना प्रगतिवादी कथामा गरिएको हुन्छ ।

आधुनिक नेपाली कथासाहित्यका सामाजिक यथार्थवादी, मनोवैज्ञानिक र प्रगतिवादी चिन्तन प्रमुख मानिएका छन् । यिनको प्रवर्तन कथालेखनको प्रथम सोपानमा नै भएको छ । उक्त चिन्तनहरूमध्ये प्रगतिवादी विचारको प्रक्षेपण प्रमुख रूपमा रहेको छ । सर्वसाधारण जनताले अपेक्षा गर्ने मानस चिन्तनका भावलाई कथामा उठान गर्ने आग्रहका साथमा यस प्रकारको विचार कथामा थालनी भएको छ । वि.सं. २००६ मा रमेश विकलले शारदा पत्रिकामा गरिब शीर्षकको कथा प्रकाशन गरी आधुनिक नेपाली कथामा यस प्रकारको विचार प्रवाह गरेका हुन् । मानव जीवनका यथार्थको प्रक्षेपण गर्न र निम्न तथा मध्यमवर्गीय जीवनले बेहोरेको सत्यको खोजी गर्ने आग्रहका साथ सैद्धान्तिक चेतनासहित प्रगतिवादी विचार थालनी भएको पाइन्छ (गौतम, २०५० पृ. १७) । आधुनिक नेपाली कथामा प्रगतिवादी विचारलाई आत्मसात् गरी कथालेखन गर्ने कथाकारहरू काजीमान कन्दडुवा, कोशराज रेग्मी, कृष्णचन्द्रसिंह प्रधान, कृष्णप्रसाद सर्वहारा, गोविन्दप्रसाद लोहनी, चूडामणि रेग्मी, जगतमोहन अधिकारी, जगदीश नेपाली, डी.पी. अधिकारी, तारानाथ शर्मा, तेजबहादुर प्रसाईं, दुर्वासा उपाध्याय, देवमणि ढकाल, धुस्वाँ सायमी, पासङ गोमर्पा, बल्लभमणि दाहाल, बालकृष्ण रूपावासी, भवानीप्रसाद शर्मा, भीमप्रसाद ढकाल, भोलानाथ दाहाल, मदनकृष्ण प्रसाईं, माधव भट्टराई, मुक्तिप्रसाद काफ्ले, यज्ञप्रसाद आचार्य, युद्धप्रसाद मिश्र, रमेश विकल, विन्दुप्रसाद नेपाली, वीरेन्द्र खुँजेली, शशिकला शर्मा, शान्तनु पन्त नेपाली, श्याम अधिकारी, हृदयचन्द्रसिंह प्रधान आदि कथाकारहरू रहेको पाइन्छ ।

नेपाली कथासाहित्यमा प्रवर्तन युगमा पाश्चात्य चिन्तनका प्रभावबाट विधागत नवीन मानकको खोजी भएको पाइन्छ । कविता, उपन्यास, निबन्ध र नाटकका क्षेत्रमा जसरी प्रभाव पर्न गएको छ, त्यसरी नै नेपाली कथाको थालनीमा पनि परेको हुनाले सामाजिक यथार्थका कोणबाट विकसित भएको चिन्तन कथाको कारक बनेको विषयलाई भुल्न सकिँदैन । पाश्चात्य साहित्यबाट प्रभाव ग्रहण गर्ने र हिन्दी साहित्यबाट नवीन मानकका अन्तरङ्गलाई पहिल्याउने परम्पराका चिन्तनका साथमा नेपाली कथा आधुनिक कालमा प्रवेश भएको स्वीकार गर्न सकिन्छ । अतः आधुनिक नेपाली कथाको प्रवर्तन युगमा प्रतिबिम्बित भएका सामाजिक यथार्थ, मनोवैज्ञानिक यथार्थ, आलोचनात्मक यथार्थ र नवचेतनाका दृष्टिले प्रवर्तन युगमा मुख्य चार प्रकारको लेखन प्रवृत्ति विकास भएको छ ।

आधुनिक नेपाली कथामा नवयुग २०२० देखि हालसम्म

समयको गतिका साथमा साहित्यका विधामा नवीन मानकको खोजी भएको हुन्छ । राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय परिस्थितिमा फेरबदल आउँदा साहित्यकारहरूले त्यसका गति र पद्धतिलाई पछ्याउने गर्दछन् । यस कारण सामाजिक जीवनमा विस्तारै प्रवेश भएका सत्य र तथ्यको खोजी साहित्यमा गरिएको हुन्छ । मानवीय स्वभाव भनेको नित्य नवीनताको खोजीमा लाग्ने समाज र जीवनको सत्य पहिचान गर्नका लागि नवीन तथ्य पहिल्याउने दिशातर्फ केन्द्रित भएको हुन्छ । समयको गतिशीलताले समाजमा नयाँ मानकको प्रक्षेपण गर्दा सामाजिक मान्यता, मानवीय चिन्तन र बौद्धिक चेतनाको स्तर परिवर्तन भइरहेको हुन्छ । समाज र जीवनमा प्रकट हुने सत्य-तथ्य एवम् तिनबाट निर्दिष्ट भइरहने प्रभावबाट व्यक्ति, समाज र साहित्य प्रभावित भएको हुन्छ । सर्वप्रथम साहित्यकारहरूको लेखनीले समाजमा विकीर्ण बनेको परिवर्तनको आभालाई स्पर्श गरी ग्रहण गर्छ र समाजलाई दिशानिर्देश गर्दछ । यसरी साहित्यको सिर्जना गरिने र समयका चिन्तनको प्रभावलाई ग्रहण गर्ने भएको हुनाले आधुनिक नेपाली कथालेखनको गति पूर्ववर्ती मान्यतालाई पछाडि पाउँदै नवयुगीन चिन्तनतर्फ वि.सं. २०२० को हाराहारी समयबाट अगाडि बढेको पाइन्छ । आधुनिक नेपाली कथामा पहिलो स्पर्श गरेको सामाजिक यथार्थवादी धारा, मनोवैज्ञानिक धारा र प्रगतिवादी धाराका मान्य चिन्तनलाई नवचेतनावादी धारा वा प्रयोगवादी धाराले कथालेखनका

सीमालाई भञ्जन गरी पछाडि धकेलेको बोध हुन्छ । आधुनिक नेपाली कथामा नवचेतनाको प्रवेश भएसँगै नयाँ मोड सिर्जना भएको छ, जसलाई प्रयोगवादी धारा वा नवयुगका नामबाट बुझिन्छ ।

आधुनिक नेपाली कथा नवचेतनाको प्रवेश हुनका लागि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय परिवेश मुख्य कारक बनेको छ । २०१७ सालमा भएको राजनीतिक परिवर्तनले नेपाली जीवनलाई पारेको प्रभावस्वरूप साहित्यको सशक्त विधा कथामा नवीन चिन्तनको थालनी गर्न साहित्यकारहरूलाई बाध्य बनाएको थियो । रूपरेखा, तेस्रो आयाम आन्दोलनजस्ता पत्रिका र विचारले कविता, कथा, उपन्यासजस्ता सामाजिक जीवनलाई सहज प्रभावित बनाउने साहित्यिक विधामा नवीनताको खोजी गरेको समय थियो । मोहन कोइरालाको **घाइते युग** नवचेतना वा प्रयोगवादी लेखनको प्रस्थानविन्दु बनेर साहित्याकाशमा नवचेतनाका किरण भर्न उत्प्रेरित गरेको थियो (शर्मा, २०५९, पृ. २०) । यसै समयको सेरोफेरोमा आधुनिक नेपाली कथाको अन्तर्वस्तु, शैली र रूपविन्यासमा नयाँ मानकको खोजी सामूहिक रूपमा भएको थियो । नेपाली कथालाई विश्वसाहित्यमा प्रयोगमा आएका मान्यतालाई स्थापना गर्न पनि सामूहिक भावना अपरिहार्य भएको थियो । समयको मागअनुरूप विकसित भएका अन्तर्राष्ट्रिय चिन्तनबाट नेपाली कथाकारहरू प्रभावित बनेका थिए । यसले गर्दा कथामा प्रयोगवादी धाराको प्रवेश अपरिहार्य बनेको थियो । आधुनिक नेपाली कथामा नवीन प्रवृत्तिको थालनी गर्ने हेतुले नेपाली कथाकारहरूको समूह आपसमा अन्तर्सम्बन्धित भएको समय थियो । राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय परिस्थितिबाट निर्माण भएको गतिमयताबाट सामूहिक चिन्तनका साथमा नवचेतना यद्वा प्रयोगवादी धाराको थालनी भएको थियो । तत्कालीन समयले निर्धारण गरेका मान्यता भन्नाँ वा साहित्यको क्षेत्रमा उपलब्धि ठानिएका चिन्तनले नेपाली कथाका सर्जकलाई प्रभावित बनाएको समय थियो । यसले गर्दा २०१७ सालको समयबाट नेपाली कथामा नवीन प्रयोगका बाछिटा पर्न थालेका थिए । यसको प्रतिनिधित्व गर्दै कुमार नेपाल, परशु प्रधान, पुष्कर लोहनी प्रेमा शाह, मदनमणि दीक्षितजस्ता कथाकारहरू नवचेतनाको खोजीमा अग्रसर भएको समयमा आयमेली आन्दोलनले यसमा ऊर्जा थप्ने काम गरेको थियो (गौतम र घिमिरे, २०६८, पृ. २५) । नवचेतनाको राष्ट्रिय परिस्थिति निर्माण भइरहेको समयमा दार्जिलिङबाट सहयोगी हात अगाडि बढे । यसले गर्दा नवचेतनालाई आपसमा जोड्यो र सामूहिक भावनाको प्रतिनिधित्व गरी नेपाली कथामा नवयुग नामक मोड सिर्जना हुन गयो, जसलाई प्रयोगवादी धाराका नामले चिनिन्छ ।

आधुनिक नेपाली कथामा नवीन चिन्तनको प्रयास भएको समय भनेको विश्वसाहित्यमा नयाँ मानकको खोजी भई त्यसले समग्र साहित्यलाई प्रभावित बनाएको अवस्था पनि हो । सामाजिक सत्यका विषयको प्रकटीकरण गर्नका लागि कथालेखन गर्ने भन्दा पनि अकथालेखनतर्फको अग्रसरताले नेपाली कथालाई प्रभावित बनायो । मानिसको जीवनशैलीमा भएको परिवर्तनका स्वरूपलाई स्थापना गर्न आधुनिक नेपाली कथा तल्लीन बन्यो । यसले गर्दा यथार्थ प्रक्षेपण गर्ने आग्रह पनि कथाकारहरूमा स्वतः हटेर गयो । आयमेली आन्दोलन (२०२०) ले निमन्त्रण गरेका अकथालेखनका पद्धतिलाई मूर्तरूप दिन नेपाली कथाकारहरूको चिन्तन नवचेतनातर्फ जोडिन गयो । जसले गर्दा नेपाली कथालाई विशेष प्रभावित बनाएका राल्फा आन्दोलन (२०२३), अस्वीकृत जमात (२०२६), अमलेख (२०२७), योङ्गाराइटर्स फ्रन्ट (२०३१) र बुटपालिस (२०३१) जस्ता साहित्यिक आन्दोलन वा अभियानले कथासम्बन्धी परम्परागत मूल्य र मान्यतालाई भत्काउने काममा सहयोग गर्‍यो । राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय यिनै परिस्थितिका चापबाट आधुनिक नेपाली कथामा नवयुगको थालनी भएको हो र ध्रुवचन्द्र गौतम, इन्द्रबहादुर राईजस्ता कथाकारहरू नवचेतनालाई प्रवेश गराउन सामर्थ्य राख्ने केन्द्रीय प्रतिभा बनेका हुन् ।

नवयुग : पहिलो मोड २०२० देखि २०३५ सम्म

परम्परित कथालेखन पद्धतिको स्थानमा नवीन चेतनाको थालनी भएको समयको प्रारम्भिक प्रहरबाट नवयुगको पहिलो मोड सिर्जना भएको छ । नवचेतनावादी धाराको थालनी गर्नका लागि पश्चात्य साहित्यका प्रयोगवाद, विसङ्गतिवाद, अस्तित्ववाद, शून्यवाद, निस्सारतावाद, घनत्ववाद आदिको समग्र प्रभाव नेपाली कथामा परेको पाइन्छ । पश्चात्य साहित्यको अध्ययन मनन र तिनले जीवनका सत्यलाई अर्थ्याएका पद्धतिको स्थापना गर्ने कार्यकारण शृङ्खलाबाट आधुनिक नेपाली कथा प्रभावित भएको छ । सङ्गतिहीन जीवन बाँच्ने मानिसका जीवनका सत्य र म केही हुँ वा छु भन्ने मनोगत चिन्तनको प्रतिस्थापन कथामा गर्दा नवयुगको पहिलो मोड सिर्जना भएको पाइन्छ । आधुनिक नेपाली कथामा अस्तित्ववाद र विसङ्गतिवादको प्रभावस्वरूप सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक कारणबाट जीवन विघटन भएका सत्यको खोजी गरी न्यायनिरूपण गर्ने आग्रह राख्दा कथाले नवयुगको चरणमा प्रवेश पाएको हो । यस विन्दुलाई नै नेपाली कथासाहित्यको इतिहासमा यथार्थवादी चिन्तन धारा बोकेको युगको अन्त्य र नवचेतनाको उदय भएको क्षण स्वीकार गरिएको छ ।

आधुनिक नेपाली कथाको २०२० को दशकदेखि प्रारम्भ भएको नवचेतना २०३६ को पूर्वसन्ध्याको राजनीतिक परिवर्तनको प्रयासमा जोडिएको समयका साथमा अन्तर्सम्बन्धित रहको पाइन्छ । नेपाली राजनीतिमा एउटा उपलब्धि स्वीकार गरिएको जनमत सङ्ग्रहले नेपाली जीवनमा केही खुकुलो वातावरण सिर्जना गरेको आभास भएको छ । यसपूर्व नेपाली कथाका क्षेत्रमा जे जति प्रयास भएका छन्, तिनमा पश्चात्य साहित्यका विशेष चिन्तन ठानिएका अस्तित्व र विसङ्गतिका कोणबाट अर्थिने कथाको प्रयोग भएको छ । यस प्रकारको प्रयासले गर्दा एकातिर अकथालेखन, अमूर्तलेखन, सिद्धान्त स्थापनाको मोहका कारण केवल अस्तित्वको खोजी गरिएका कथाको प्रविष्टि भएको छ भने अर्कोतिर जीवन विसङ्गत भएको सत्य र तथ्यको उद्घाटन गर्ने दिशामा नेपाली कथा अर्थिन गएको छ । यस दृष्टिले कथानकहीन कथाको प्रयोग एवम् रैखिक ढाँचाका ठाउँमा वृत्ताकारीय कथालेखन गर्ने पद्धतिको स्थापना नवयुगको पहिलो मोडको पहिचान बन्यो । यस समयका कथाहरूमा कथाका सहभागीहरूको प्रवेश न्यून बनाउने आग्रह राखिएको छ भने स्फोटपरक चिन्तन, वस्तुको विस्तार, भाषिक विचलन, विधामिश्रणजस्ता अनेकन प्रयोग यस अवधिका आधुनिक नेपाली कथामा प्रयोग भएको पाइन्छ । यसले गर्दा तत्कालीन शासन व्यवस्थाको राजनीतिक चक्रले निर्माण गरेका मान्छेभित्रका नीचताको खोजी भएको छ (पौड्याल, २०७६, पृ. २८४) । कथालेखनमा पुरानो ढाँचाको अन्त्य गरी नयाँ ढाँचाको खोजी गर्दा नवीन रूपविन्यासप्रतिको तीव्र चाहना, कथाका सहभागी चरित्रको सूक्ष्म वृत्तिको खोज, सामाजिक स्वरूपमा तिनले निर्वाह गरेको पद्धति र जीवनका कुरूपतालाई केन्द्र मानिएको छ ।

आधुनिक नेपाली कथाको नवयुगअन्तर्गत पहिलो मोड सिर्जना गर्ने मुख्य कारक बनेका शिल्पपद्धतिमा सचेतताका साथ कथालेखन गर्ने कथाकारहरूको ठुलो समूह रहेको पाइन्छ । यसअन्तर्गत अविनाश श्रेष्ठ, अशेष मल्ल, इन्द्रबहादुर राई, कविताराम, खगेन्द्र सङ्गौला, गोपाल पराजुली, ध्रुवचन्द्र गौतम, ध्रुव सापकोटा, भाउपन्थी, भागीरथी श्रेष्ठ, मनु ब्राजाकी, माया ठकुरी, मुरारी अधिकारी, मोहनराज शर्मा, राजव, विश्वम्भर चञ्चल, शङ्कर लामिछाने, शैलेन्द्र साकार, सनत रेग्मी आदि मुख्य प्रतिभा रहेका छन् । विवेच्य कथाकारहरूका समग्र कथालेखन गर्ने पद्धतिले स्थापना गरेका मान्य चिन्तनबाट आधुनिक नेपाली कथाको नवयुगको पहिलो मोड परिपुष्ट बनेको छ ।

नवयुग : दोस्रो मोड २०३६ देखि २०४६ सम्म

आधुनिक नेपाली कथाको नवयुगको दोस्रो मोड राजनीतिक वातावरणमा केही सरलीकृत भएको समयको विन्दुमा जोडिएको छ । छिमेकी राज्यका प्रभाव र तिनले सिर्जना गरेको वातावरण राजनीतिक सरलीकरण एउटा कारण बनेको थियो । पाकिस्तानका शासक जुल्फीकर अलि भुट्टोको हत्यापछि नेपाली जनजीवन निकै प्रभावित भएको थियो । यसलाई परिवर्तनको सङ्घारमा उभ्याउने एउटा कारण स्वीकार गर्न विद्यार्थी आन्दोलन बाध्य बनाएको थियो । यसको जगबाट सिर्जना भएको वातावरणले गर्दा पञ्चायती व्यवस्थामा पनि जनमत सङ्ग्रह गराउने अवस्था आएको थियो । २०३६ सालमा जनमत सङ्ग्रहपछि नेपाली जनताले बालिग मताधिकार प्राप्त गर्नु र राजनीतिक दृष्टिले सुधारिएको पञ्चायती व्यवस्थाको थालनी हुनु स्वतन्त्र लेखनका लागि कोशेढुङ्गो बनेको समय हो । जनमत सङ्ग्रहपछि नेपाली जनमानसमा आएको चेतनासँगै नेपाली कथालेखनमा परेको प्रयोगवादी प्रवृत्ति वा अकथालेखन गर्ने प्रवृत्ति क्रमशः हराउँदै कथ्य प्रवल कथालेखन गर्ने चरणमा प्रवेश गरेको समय हो । यो एक दशकको समयमा नेपाली कथामा अकथालेखनको अन्त्य भएको छ भने राजनीतिक व्यवस्थाका विरुद्धमा जनमत तयार गर्ने समयका रूपमा यसलाई अर्थ्याउने गरिएको छ । कवि साहित्यकारहरूले देशमा बहुदलीय व्यवस्था स्थापनाका लागि आफ्ना सृजनाका माध्यमबाट नेपाली जनतालाई सङ्गठित गर्ने काममा सहयोग गरेको समय भएको हुनाले यस मोडमा सृजना गरिएका कथामा क्रान्तिचेतना र समाजलाई जागरुक गराउने मुख्य प्रवृत्ति प्रवेश भएको पाइन्छ । राज्यमा भएगरेका विकृति र विसङ्गतिलाई उजागर गर्ने र नेपाली जीवनलाई त्यसमा परिचित गराउने अभीष्ट यस मोडमा लेखन गरिएका कथामा रहेको पाइन्छ । नेपाली राजनीतिमा महत्त्वपूर्ण मोड बनेको यस समयमा कविलेखकहरूले आपसमा सङ्गठित भई सडक कविता क्रान्तिको थालनी गर्नु विशेष उपलब्धिको सन्दर्भ थियो । बौद्धिक जगत्मा देखिएको असन्तुष्टि, विद्रोह र खुला वातावरणको चाहनास्वरूप परिवर्तनको सङ्घारमा उभ्याउन लेखकहरूलाई बाध्य बनाएको समय थियो । परिवर्तनप्रतिको चेतनाले गर्दा यस समयमा कथालेखनमा संलग्न कथाकारहरूलाई नयाँ भाव र सामाजिक चेतना जगाउने प्रकृतिका कथालेखन गर्न प्रेरणा दिएको थियो (पौड्याल, २०७६, पृ.७८) । नेपाली समाजको मनोविज्ञानलाई बुझेर नेपाली समाजको आन्तरिक चेतनालाई खोतल्ने प्रवृत्तिका कथालेखन गर्ने काम यस समयको मोडमा सिर्जना गरिएको छ । यसले गर्दा एकातिर स्वतन्त्रताको प्रयोग समाजमा स्थापना हुन गएको छ भने अर्कोतिर अकथालेखनका प्रयोग गर्ने मोह पनि कथालेखन गर्ने पद्धतिमा विलय भएको छ ।

यस समयमा नेपाली जीवनमा आएको सामान्य प्रकारको परिवर्तनले गर्दा समाजका पाठकमा सचेतना जगाउने काम गरेको थियो । यस समयमा कथालेखनमा सक्रिय भएका कथाकारहरूले दुरूह अवस्था बेहोर्न नपरेको हुँदा त्यसको प्रतिबिम्ब यस समयका नेपाली कथामा परेको पाइन्छ । व्यवस्था विरोधी स्वर नेपाली जीवनसम्म लैजाने काममा कथालेखकहरू निकै सक्रिय भएको हुनाले व्यङ्ग्य भाव, मिथक र प्रतीकको प्रयोग गरी कथालेखन गर्ने काम यस समयमा भएको छ । आधुनिक नेपाली कथाको प्रवर्तन कालमा उदाएका सामाजिक यथार्थवादी, मनोवैज्ञानिक र प्रगतिवादी धारामा कथालेखनको निरन्तरता रहेको भए पनि यिनमा कथाकारहरूले सोभो व्यङ्ग्यको प्रयोग गरी समाजलाई सचेतन गर्ने दिशामा आफूहरूलाई उभ्याएका छन् । राजनीतिक सम्बन्धसँग गाँसिएका प्रवृत्तिका अतिरिक्त आञ्चलिकता, सामाजिक मूल्यको विघटन, मूल्यहीन जीवनको चित्रण गर्नु यस मोडका कथाको मुख्य विशेषता रहेको पाइन्छ । नवयुगको दोस्रो मोडमा अगिल्लो पुस्ताका कथाकारहरू र नयाँ पुस्ताका कथाकारहरू कथालेखनमा सक्रिय रहेको पाइन्छ । अगिल्लो मोडमा विशेष पहिचान बनाएका कथाकारहरूले पनि यस मोडका स्थापित मान्य चिन्तन र पहिला उठान भएका प्रवृत्तिलाई आपसमा समन्वय गर्ने अभीष्ट राखेका छन् । आधुनिक नेपाली कथाको यस मोडमा कथालेखनमा विशेष सक्रिय रहेका कथाकारहरूको नामावली मात्र पनि ठुलो सङ्ख्यामा रहेको

छ । प्रतिनिधि कथाकारहरूको नाम मात्र लिनुपर्दा अमोद भट्टराई, केशव प्रधान, गोविन्द गिरी प्रेरणा, भूपट्टबहादुर राना, देवेन्द्रप्रताप शाह, पदम त्रिपाठी, युवराज मैनाली, राजेन्द्र पराजुली, रुद्र पौडेल, विश्वम्भर प्याकुरेल, शिवभक्त शर्मा, श्रीकृष्ण गौतम, आदि अनेकौं कथाकार यस मोडमा कथालेखनमा सक्रिय रहेका छन् ।

आधुनिक नेपाली कथाको नवयुगअन्तर्गत दोस्रो मोडमा कथालेखनमा सक्रिय रहेका कथाकारका कथामा रैखिक ढाँचाको प्रयोग हुन थालेको र अकथालेखनबाट कथ्यप्रबल कथाको प्रविष्टि भई सामाजिक व्यङ्ग्य, स्वतन्त्रताको आहजस्ता समाजका लागि अर्थपूर्ण सन्दर्भ प्रवेश भएको हुनाले नेपाली कथालाई २०३६ पछि उत्तरवर्ती चरण भनी पहिचान दिने काम गरिएको छ । यो एक दशकको अवधिमा नेपाली कथाले उठाएका सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक र सांस्कृतिक चेतनाले नेपाली कथालाई नयाँ सोच विकास गर्न सहयोग गरेको पुष्टि हुन्छ ।

नवयुग : तेस्रो मोड २०४७ देखि २०६२ /२०६३ सम्म

वि.सं. २०४६ को परिवर्तनपछि आधुनिक नेपाली कथा नवीन मानकका साथ अगाडि बढेको छ । राजनीतिक स्वतन्त्रता प्राप्त भई नयाँ संविधानको निर्माण भएको र नेपाली जीवनमा लामो समयसम्म विम्बात्मक, प्रतीकात्मक, व्यङ्ग्यात्मक रूपमा आफ्ना विचार लेखनमा प्रवेश गराउनुपर्ने अवस्थाको अन्त्य भएको समयबाट नेपाली कथाले नयाँ ढङ्ग र नयाँ आयामलाई अपनाएको छ । समग्र नेपाली जीवनले वाक् तथा प्रकाशन स्वतन्त्रता प्राप्त गरी एक प्रकारले खोरमा बन्द भएको प्राणीलाई व्योममा स्वतन्त्र विचरण गर्दा हुने अनुभूति जसरी नेपाली जीवनले पनि त्यस प्रकारको आभास गरेको अवस्था थियो । यो परिवर्तनले राजनीतिक वृत्तमा मात्र होइन कि सामाजिक, आर्थिकजस्ता क्षेत्रमा पनि नवीनताका पहिचान दिलाउने काम गरेको थियो । जसले गर्दा देशविकासमा अनेकौं सम्भावनाका ढोकाहरू खोलिएको थियो भने राजनीतिक दलहरूले पार्टीको चुनाव चिह्नको प्रयोग गरी निर्वाचनमा भाग लिएको हुनाले नेपाली जीवनले सचेत हुने मौका पनि पाएको थियो । प्रजातान्त्रिक व्यवस्थाका सुन्दर पक्ष र त्यसका विकृतिलाई लेखकहरूले मौखिक वा लिखित अभिव्यक्तिमा उतार्ने अवसर पाएका थिए । समग्र विकासको पूर्वाधार तयार गर्न स्वदेशी तथा विदेशी लगानीले गर्दा नेपाली जीवनलाई उत्साह भर्ने काम गरेको थियो (श्रेष्ठ, २०६८, पृ. २४) । प्रजातान्त्रिक व्यवस्थाको थालनी भएकाले यातायात, शिक्षा, स्वास्थ्य, सञ्चारजस्ता क्षेत्रमा विकासका पूर्वाधार निर्माण हुन थालनी भएको थियो । राजनीतिक क्षेत्रमा भएको परिवर्तन र सामाजिक जीवनमा भएको परिवर्तनले नेपाली कथाकारहरूलाई मानसिक ऊर्जा दिलाउने कथालेखन गर्न प्रेरित गरेको थियो । देशमा भएको परिवर्तनको प्रभाव नेपाली कथाकारहरूमा परेको हुनाले त्यसको प्रतिबिम्बलाई कथाकारहरूले अवलम्बन गरेका थिए ।

समयको विम्बलाई उतार गर्ने दृष्टिले यस समयमा कतिपय कथाकारहरूले प्रजातान्त्रिक व्यवस्थाको समर्थनमा आफ्ना विचार प्रकट गर्ने काम गरेका थिए भने कतिपय लेखकहरूले देशमा आमूल परिवर्तनको चाहना राख्दै क्रान्तिको आवश्यकता रहेको विचारलाई उजागर गर्ने काम गरेका थिए । प्रगतिवादी धारलाई उचाइमा लैजान खोज्ने कथाकारहरूले विद्रोहका स्वर प्रकट गरी कथालेखनमा सक्रिय बने । २०५२ सालदेखि थालनी भएको माओवादी जनयुद्धको समर्थन र त्यसका विकृतिलाई पनि कथाको केन्द्र बनाउने काम यस समयमा भएको छ । माओवादी जनयुद्ध सामाजिक सुधारका दृष्टिले नेपाली जीवनका केन्द्रमा रहेको समयमा यसको समर्थनमा नेपाली कथाकारहरू संलग्न भएका थिए भने हत्या र हिंसाको बाटोमा जनयुद्ध डोरिन गएको समयमा सर्वसाधारण नेपालीले अनेकौं यातना पाएको विषयको प्रवेश नेपाली कथामा

भएको छ । राज्यतर्फबाट भोगिएका यातना र विद्रोही पक्षबाट बेहोर्नु परेको यातनाका विषयलाई कथाकारहरूले कथा सिर्जना गर्ने क्षेत्र बनाएका थिए । सहयोगी र सुराकीको आरोपमा सर्वसाधारण नेपालीले दुःख भोगेको र राज्य पक्ष वा विद्रोही पक्षमा सामान्य नागरिकको ज्यान गएको विषयलाई कथामा उठान गरिएको थियो । गाउँमा बसोबास गर्ने सर्वसाधारण मानिसहरू दुवै पक्षका यातनालाई सहन गर्न नसकेर सुरक्षित स्थानको खोजीमा लाग्दा सहरतिर बसाइँ-सराइ गर्न बाध्य भएका थिए । जनयुद्धले आमन्त्रण गरेको त्रासद् वातावरणबाट गाउँमा रहेको पुख्र्यौली सम्पत्ति चटक्क छान्ने सहरमा डेरा गरेर बस्न नेपालीहरू बाध्य भएका थिए । नेपालका कतिपय स्थानमा एक घर एक विद्रोही भन्ने नारा भएको हुनाले युवाहरू विद्रोह गर्न तयार हुने वा विदेशतर्फ पलायन हुनुपर्ने अवस्थामा पुगे । दोहोरो मारमा परेका गाउँका युवाहरू घर छोडेर विदेशतर्फ हिँड्न बाध्य भए । यसले गर्दा गाउँ भनेको मृत्युको पर्खाइमा रहेका बूढाबूढीहरूले मात्र रंगेर जीवित अस्तित्व दिने ठाउँ बन्यो । खेतबारी बाँझा भए । परम्परित सामाजिक, सांस्कृतिक मान्यता र सहकार्य समाजबाट हरण भयो । यिनै विषयवस्तुलाई केन्द्रमा राखेर २०५२/२०५३ पछि गाउँमा गीतहरू गीतहरू गुञ्जिदैनन्जस्ता कथाहरू लेखिए । कथाकारहरूले सामाजिक विम्बलाई उठान गरी तत्कालीन स्थितिको प्रकटीकरण गरे । यसरी प्रजातान्त्रिक व्यवस्थाको समर्थन र त्यसको विकल्पको जगमा उभिएर थालनी भएको माओवादी जनयुद्धले निम्त्याएका सामाजिक सत्यका विषय यस मोडका कथामा कथालेखनका विषयवस्तु बने ।

आधुनिक नेपाली कथाको उत्तरवर्ती चरणको पहिलो मोड र नवयुगको तेस्रो मोड ठानिएको यस अवधिमा नेपाली कथा निकै गतिशील बनेको पाइन्छ । २०४६ सालको परिवर्तनले नेपाली कथाकारहरूमा एक प्रकारको उत्साह भरेको थियो । नागरिक अधिकारको प्राप्ति हुने र विश्वका विकसित मुलुकले अपनाएका जनजीविकाका सन्दर्भ स्वदेशमा स्थापना हुने आशाको त्यान्द्रो पलाएको समय थियो । राजनीतिक परिवर्तनका आडमा नेपाली जीवनले उत्साहपूर्ण चिन्तन बनाएको समय थियो । समानता, स्वतन्त्रता र भातृत्वको सम्बन्ध समाजमा स्थापना हुने विश्वास नेपाली जीवनमा सहजै परेको थियो । कानुन भनेको सबैका लागि हुन्छ भन्ने आभास समग्र नेपालीले गरेका थिए । यसले गर्दा नेपाली जीवन राजनीतिक सचेततातर्फ अग्रसर भएको अवस्था थियो (गौतम र ज्ञानु, २०६९, पृ. ९५) । तत्कालीन समयमा सर्वसाधारण नागरिकका चाहना धेरै थिए । नेपाली नागरिकले आफ्ना भावनामा ठेस लागेको अनुभूति गर्दाका विचारको प्रतिनिधित्व नेपाली कथाले गरेको थियो । अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको प्राप्ति भएको हुनाले स्वतन्त्ररूपमा लेख्न, बोल्न र सूचना प्रकट पाउने अधिकार नेपाली जीवनले प्राप्त गरेको समय थियो । लेखकले आफ्ना मनमा लागेका र समाजमा प्रकट भएका विषयलाई खुलारूपमा व्यक्त गर्न पाउँदा यस समयमा नेपाली आख्यानलेखन उचाइमा पुगेको अवस्था हो । यस अवधिमा पत्र-पत्रिकाको राम्रो विकास भएको थियो । नेपाली जीवनले समग्रतामा विस्तार लिएको अवस्था थियो । देशमा उपलब्ध भएको स्वतन्त्रताको कारण यस समयमा प्रकाशित भएका उपन्यास र कथासङ्ग्रहहरूको सङ्ख्या पनि निकै रहेको पाइन्छ । यस कारण आधुनिक नेपाली कथाको उत्तरवर्ती चरणको पहिलो मोडमा कथालेखनमा संलग्न कथाकारहरूको सूची निकै ठूलो छ । यस समयमा विशेष सक्रियताका साथमा कथालेखनमा रहेका कथाकारहरूमा अशोक सुवेदी, इल्या भट्टराई, कमला सरूप, नवराज रिजाल, नयनराज पाण्डे, पुष्पलता आचार्य, बाबुराम लामिछाने, महेशविक्रम शाह, मातृका पोखरेल, रामप्रसाद पन्त, रोशन थापा नीरव, ललिता दोषी, विवश पोखरेल, श्रेष्ठ प्रिया पत्थर, षडानन्द पौड्याल, साधना प्रतीक्षा, हरिहर पौडेल, होमनाथ सुवेदी आदि, रहेका छन् । यस अवधिमा कथालेखनमा सक्रिय रहेका कथाकारहरूको नाम मात्र पनि समावेश गर्न सकिएको छैन । आधुनिक नेपाली कथाको यस मोडलाई उचाइमा लैजान विवेचनामा समावेश गरिएका कथाकारहरूको प्रवृत्तिले सबैलाई समेट्न सक्ने ठानिएको छ ।

समसामयिक अवधि २०६४ देखि वर्तमान समयसम्म

करिब एक दशकको वर्तमान समय भनेको एक प्रकारको सामाजिक परिस्थिति निर्माण भएको अवधि हो । आन्दोलनबाट प्राप्त भएका उपलब्धिहरूको रक्षा गर्ने र नेपाली नागरिकका चाहनाको पूर्ति गर्ने समय हो । संविधान सभाको पहिलो चुनावबाट नेपालको संविधान निर्माण हुन नसकी दोस्रोपटक भएको संविधान सभाको चुनावबाट नेपालको संविधान जारी भएको अवधि हो । जनताका प्रतिनिधिले लेखन गरेको संविधानमा नागरिकका अधिकारको स्थापना वैधानिक रूपमा किटान गरिएको समय हो । नागरिकका मौलिक हक जनताका प्रतिनिधिद्वारा कायम गराएको समय पनि हो । यस समयमा राजनीतिक वृत्तमा राज्यको पुनर्संरचना भएको र सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारको अवधारणा विकास भएको समय हो । संविधान सभाका सदस्यले आफूना लागि बनाएको संविधानको कार्यान्वयनमा यो समय क्रियाशील रहेको छ । राज्यको पुनर्संरचनापछि नेपाली समाजमा एक प्रकारको उत्साह पलाएको र स्थानीय सरकारबाट नागरिकका दैनिक काम सम्पन्न गर्ने व्यवस्था प्रारम्भ भएको समयको क्रमलाई नेपाली कथामा प्रवेश गराउने प्रयास कथाकारहरूबाट हुन थालेको छ । समयका प्रतिबिम्बलाई सजाउने र यो एक दशकमा भएको उन्नाइस दिने जनआन्दोलन, मधेस आन्दोलन, हत्याका शृङ्खला, २०७२ साल वैशाखमा गएको विनाशकारी भूकम्पले तहसनहस बनाएको अवस्था, संविधानको समर्थन र विरोधमा सडकमा निस्किएका मानिसका आह, सामाजिक सुधारका प्रयासका अनसन, सत्याग्रह आदि विषयका केन्द्रमा समसामयिक नेपाली कथाको परिक्रम भएको छ । अतः उपर्युक्त विषयवस्तुको समर्थन र विरोधमा नेपाली साहित्यमा कथालेखन भएको पाइन्छ । यस अवधिमा कुनै सीमारेखा निर्धारण गर्ने कथालेखन भएको छैन र पुराना र नयाँ पुस्ताका कथाकारहरूले समसामयिक नेपाली कथालेखनलाई निरन्तरता दिएका छन् ।

कथामा कुनै नयाँ चिन्तन वा पद्धति विकास हुनका लागि राजनीतिक वा सामाजिक क्षेत्रमा परिवर्तन आउनु अनिवार्य हुन्छ । समकालीन समयमा राज्यमा निरन्तरताको ठाउँमा परिवर्तन गर्ने राज्यसंरचनाको विषय प्रवेश भएको भए पनि त्यसले समाजमा पारेको प्रभाव अबै देखिने समय नआएको हुनाले त्यसको स्थापना कथामा हुन सकेको छैन । सामान्य रूपमा हेर्ने हो भने नेपाली कथासाहित्यमा देखिएका सामाजिक यथार्थवादी, मनोवैज्ञानिक, प्रगतिवादी र प्रयोगवादी धाराका अतिरिक्त एउटा लेखन धारा र प्रवृत्तिलाई विस्थापित गरी अर्को धाराको प्रवेश भएको पाइँदैन । सामाजिक जीवनमा व्यक्त भएका सूचकलाई उठान गर्दा केही परिवर्तनका झिल्ला देखिएका छन् तर यस अवधिमा कथामा स्थापित भएका मान्यताले आफ्नो वर्चस्व कायम गरेका छन् । निरन्तरताको प्रयोग भइरहेको समयमा पनि उत्तरआधुनिकतावादी चिन्तन धाराले भने ठाउँ लिएको छ । नेपाली समाजलाई विखण्डन गर्ने सोचका साथ विकास भएको र फैलिँदै गएको जातीयता, क्षेत्रीयता, भाषिक पहिचान, संस्कृतिको संरक्षण र सत्तामोहको विषय समसामयिक नेपाली कथालेखनको विषयवस्तु बनेको छ । काम र मामको खोजीका लागि निस्केको प्रवासी जनशक्तिले स्थानीय भूगोलमा विद्यमान रहेको संस्कृतिलाई अपनाउँदै गएको र त्यसको प्रभावमा नेपाली कथालेखन हुन थालेको छ । समृद्ध नेपाल सुखी नेपाली भन्ने नाराबाट समृद्धितर्फको यात्रामा संलग्न रहन राज्यबाट सबैमा आह्वान गरिएको यस समयमा सामाजिक, आर्थिक, न्यायिक र पदीय विचलन भएका स्वर समाजमा व्याप्त भएका छन् । आधुनिक नेपाली कथाले यिनलाई पनि टपक्क टिपेर सजाउने अभिभारा ग्रहण गरिरहेको छ । प्रयास चलिरहेको छ तर प्रतिफल भने प्राप्त भएको छैन ।

देशमा गणतन्त्रको प्राप्तिपछि मानिसमा एक प्रकारको उत्साह थपिएको थियो । विकासका सम्भावना पहिल्याउने दिशामा राज्यको चिन्तन रहन्छ र सदियौँदेखि सामाजिक, आर्थिक र राजनीतिक पीडा बेहोरेका मानिसका उकुच परेका घाउमा मलमपट्टी हुने विश्वास गरिएको थियो । हिजोको समयमा राजनीतिक परिवर्तनका लागि हातमा हात, काँधमा काँध मिलाएर आन्दोलन वा समाजजागरण गराउने काममा हिँडेका

सहकर्मी साथीहरू सत्तामा पुगेपछि नवसामन्तका रूपमा स्थापित हुन लागेकोमा सर्वसाधारणका मुखबाट असन्तुष्टिका स्वर निस्कन थालेका छन् । सत्तामा पुगेको मानिसले तल्लो तहका कार्यकर्तालाई भन्दा बनाएकोमा यो असन्तुष्टि पलाएको हुन सक्ने सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ । कथाको संरचनामा पनि परिवर्तनका आभा देखिएका छन् । लघुकथालेखन गर्ने मोह विकास भएको छ भने सूत्रकथा, हाइकुकथाजस्ता संरचनाका कथा पनि समसामयिक समयमा मात्रात्मक दृष्टिले बढी उपयोग गरिएको छ । नेपाली समाजमा विकास भएका समसामयिक विषयलाई केन्द्रविन्दु बनाएर कथालेखन गर्ने कथाकारहरूमा अमर शाह, ऋषिराज बराल, कपिल लामिछाने, किशोर कुँवर, गङ्गा अभिलाशी, घनश्याम ढकाल, तारा गाउँले, तीर्थ न्यौपाने, तेजप्रसाद श्रेष्ठ, देविका तिमिल्सिना, प्रेम छोटा, मधुवन पौडेल, मोहन बन्जाडे, राम विनय, रुद्र ज्ञवाली, विजय चालिसे, विजय सागर, सञ्जय थापा, सीता पाण्डे आदि अनेकौं कथाकारहरू समकालीन समयमा कथालेखनमा क्रियाशील रहेका छन् ।

निष्कर्ष

आधुनिक नेपाली कथाको प्रारम्भ गुरुप्रसाद मैनालीको नासो कथाबाट भएको हो । मैनालीले कथामा स्थापना गरेका विषयवस्तु र उनले उठान गरेको चिन्तन धाराबाट नेपाली कथाले नयाँ गति र प्राप्ति ग्रहण गरेको छ । यस दृष्टिले आधुनिक नेपाली कथामा कथालेखनका चिन्तन र पद्धति फरक हुँदा कथामा नयाँ धाराको प्रवेश भएको छ । आधुनिक नेपाली कथाको पहिलो मोडमा सामाजिक यथार्थवादी धारा, मनोवैज्ञानिक धारा र प्रगतिवादी धाराको प्रवेश भएको र तिनले तत्कालीन नेपाली जीवन र विश्व परिवेशका मानकलाई नेपाली कथामा स्थापना गराएको पाइन्छ । नेपाली कथालाई आधुनिक चरणमा प्रवेश गराउने कारक बनेका सत्य र तथ्यको खोजी गरी तिनले जीवनमा पारेको प्रभाव र मूल्यको खोजी आधुनिक नेपाली कथाको पहिलो मोडमा गरिएको हुनाले यसलाई प्रवर्तन युग स्वीकार गरिएको छ । सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक र मनोविज्ञानका क्षेत्रमा प्रवेश भएका नवीन तथ्य यस समयका कथामा प्रकट भएका छन् । प्रवर्तन युगमा प्रवेश भएका कथाधाराको निरन्तरता समकालीन समयसम्म पनि रहेको अध्ययनले पुष्टि गरेको छ ।

आधुनिक नेपाली कथाको थालनी भएको समयमा सामाजिक जीवनको खोजी व्यापक भएको पाइन्छ भने सामाजिक यथार्थवादी धाराको समानान्तर समयमा मनोवैज्ञानिक धाराको थालनी भएको छ । समाज, व्यवसाय र यौन तीन प्रकारका पद्धतिलाई नेपाली कथामा स्थापना गरिएको छ । यसबाट एकातिर व्यक्ति मनमा परेको प्रभावको खोजी भएको छ भने अर्कोतिर यौनका कारण उपस्थित भएको समस्यालाई पनि यो समयमा खोजी गरिएको छ । गत्यात्मक समाजनिर्माण गर्ने हेतुबाट प्रगतिवादी धाराका कथालेखन भएको पाइन्छ । यसमा पनि मार्क्सवादी सिद्धान्त स्थापना गर्ने अभीष्टका साथ लेखन गरिएका कथा र समाजपरिवर्तनको दिशा पहिल्याउने कारणबाट लेखन गरिएका कथामा अन्तर रहेको पाइन्छ । विसङ्गति र अस्तित्वको स्थापना गर्ने मोहबाट आधुनिक नेपाली कथामा नवीन प्रयोगका चिन्तन विस्तार भएको पाइन्छ । पाश्चात्य समाजमा विकसित भएका नवीन मानकको प्रयोग गर्ने मोहले नेपाली कथाकारहरूलाई पनि स्पर्श गरेको छ । यसले गर्दा आधुनिक नेपाली कथामा प्रयोगवादी धाराको विकास भएको छ ।

राजनीतिक परिवर्तनका कारणबाट समाजमा परेको प्रतिबिम्बलाई आधुनिक नेपाली कथाले ग्रहण गर्न सकेको छ । २०३६ सालको विद्यार्थी आन्दोलन र जनमत सङ्ग्रहबाट प्राप्त भएको उपलब्धिले नेपाली कथाकारहरूलाई प्रभावित बनाएको छ । २०४६ सालको जनआन्दोलन र माओवादी जनयुद्धको थालनी भएदेखि नेपाली जीवनमा परेको प्रभावको खोजी यस समयका कथामा गरिएको छ । सामाजिक जीवनको

छाया कथामा स्थापना गरिने हुनाले जनयुद्धको त्रास एकातिर प्रकट भएको छ भने यसको समर्थनमा पनि कथालेखन भएको पाइन्छ। देशमा परिवर्तन गराउने अभिप्रायबाट थलनी भएको जनयुद्धको छाया नेपाली कथामा परेको छ। नेपालमा गणतन्त्रको स्थापना र त्यसपछिका दिनमा विकसित भएका गतिविधिलाई नेपाली कथाले क्रमशः अपनाएको पाइन्छ।

सन्दर्भ सामग्री:

- आचार्य, नरहरिसमेत (२०४८). *नेपाली कथा भाग २*. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- गौतम, देवीप्रसाद र कृष्णप्रसाद घिमिरे (सम्पा.). (२०६८). *आधुनिक नेपाली कथा भाग ३*. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- गौतम, देवीप्रसाद (सम्पा.).(२०५०). *नेपाली कथा भाग-३*. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- गौतम, लक्ष्मणप्रसाद र ज्ञानु अधिकारी (२०६९). *नेपाली कथाको इतिहास*. काठमाडौँ : नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
- पौडेल, गोपीन्द्र (२०६५). *कथाको सौन्दर्यशास्त्र*. काठमाडौँ : उर्मिला पौडेल, २०६५ ।
- पौड्याल, षडानन्द (२०७६). *आधुनिक नेपाली कथामा सामाजिक सम्बन्ध*. काठमाडौँ : नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०७६ ।
- शर्मा, मोहनराज (२०३५). *कथाको विकास-प्रक्रिया*. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- शर्मा, हरिप्रसाद (२०५०). *विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाका कथा*. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- , (२०५९). *कथाको सिद्धान्त र विवेचन*. काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
- श्रीवास्तव, शिवनारायण (सन् १९६८). *हिन्दी उपन्यास*. वाराणसी : सरस्वती मन्दिर ।
- श्रेष्ठ, दयाराम (२०३९). "नेपाली कथा र यथार्थवाद". विद्यावारिधि अप्रकाशित शोधप्रबन्ध, कीर्तिपुर : त्रि.वि. ।
- , (२०६८). दयाराम *नेपाली कथा*. (भाग ४). ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- , (२०७०). दयाराम *नेपाली कथा र कथाकार*. काठमाडौँ : नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।